

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

ՅՐԱՆՔՕՓՈՒՐԲ ԱՆՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ
ՀԱՅԳԱՍԱՆ ԽՆԴԻՐԸ : — ՀԱՅԳԱՍԱՆ ԽՆԴԻՐԸ
ԵՒ ՅՐԱՆՔԱԿԱՆ ՄԱՊՈՒՐԸ : — ՍՈՒԼԹԱՆ
ՆԸ ՎԴՈՂԱՎԱՅ :

- 0 -

ՅՐԱՆՔՕՓՈՒՐԲ ԱՆՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ
ՀԱՅԳԱՍԱՆ ԽՆԴԻՐԸ : — Բաղաձախ կացու
թիւնը, այս վայրկեանիս, տեղիով լեցուն է, եւ
թերեւս յոյսերով ալ՝ մեղի համար :

Փրանսա իր զեւանդիտական յարաբերու
թիւնները խղած է Տաճկաստանի հետ, որով
հետեւ Սուլթանը խորքաւ ու անպատկառ
վարմունքով մը վերաւորեց Փրանսայի արժա
նապատուութիւնը : Գ. Գոնսթան միջնկաւ
Պոլսէն, եւ Միւնիք Պէ. Սուլթանին առջ ճար
պիկ ու զաղիր գործիքը, ճամբու գրուեցաւ
Փրանսայէն : Փրանսական կառավարութիւնը
որոշած է ձեռք առնել Նարկա որ միջոցները
Սուլթանը պատժելու համար, թէ ի՞նչ են այդ
միջոցները, զիս ոչ ոք գիտէ՝ թէ ե՞րբ պիտի
գործադրուին, ոչ ոք գիտէ՝ նմանապէս. կը
կարծուի թէ Ձարին ի Փրանսա այնքան թիւնէն
եղածն է որ Փրանսական կառավարութիւնը
պիտի սկսի «գործել» : Եւ խնդրել այժմ
այնպիսի ծանր հանգամանք ստացած է որ
նոյն իսկ եթէ Սուլթանը հատուցանէ երկու
ֆրանսայապատկ պարտապահմանքներուն պա
հանջը, Փրանսա չի կրնար ստով ինքզինքը
դոհաքած նկատուի : Սուլթանը անարգած եղաւ
Փրանսան : Փրանսան պարտաւոր է «պատժել»
Սուլթանը, ասի թանկագին առիթ մըն է Ֆը
րանսայի համար՝ ուժ ցոյց տալով վերստանա
լու իր վարկին ու ազդեցութիւնը զոր ստեղծող
լուրէ Արեւելքի մէջ եւ զոր կորսնցուց հայ
կական տաքնապին միջոցին Հանժոյնի դա՛
լիճին վատուեթամբը : անխնայ պիտի ըլլար
որ ֆրանսական արդի կառավարութիւնը փախ
ցընէր այս առիթը :

Անհրեւիք պիտի ըլլար մնանաւորել թէ Ֆը
րանսա այս առիթէն չօգտուէր : Սուլթանին
ըտոր զոհերուն օգնութեան ձեռք մը կառա
նելու համար : Բաց ի մարդասիրական բարձր
տեսակիտէն, նոյն իսկ ֆրանսական շա
հրուն անձուկ տեսակէտով՝ անհրա
ժեշտ է որ ֆրանսական կառավարութիւնն
ընդլայնէ ֆրանքո-թուրք անանամայնութիւ
նըն : Սուլթանէն պահանջէ, ոչ միայն երկու
անհատի պահանջներն հատուցումը, այլ եւ, ու
մանաւանդ, գործադրուին այն հինգական
բարեփոխողումներուն որոնք Տաճկաստանը պի
տի դարձնեն ընտելի եւ քաղաքակիրթ եր
կիր մը : Փրանսական մատուրին մէջ այս մի
ջոցիս այս իմաստով բազմաթիւ յօդուածներ
կ'երեւան Ռուսիէ, Բելիան եւ Ռուսիշերբա
ցատրեցին թէ Սուլթանին լրբութիւնը ար
գիւնքն է այն անտարբերութեան զոր ցոյց

սուաւ Հանժոյնի Փրանսան՝ հայկական եւ յու
նական խնդիրներու միջոցին, եւ թէ որպէս
զի ապագային մէջ Փրանսայի արժանապատ
ւութիւնը դարձեալ շվտանգուի Արեւելքի մէջ,
անհրաժեշտ է որ ֆրանսական կառավարու
թիւնը այժմ ամէն միջոց ի գործ դնէ, ոչ թէ
դրամական խնդիր մը կարգադրելու, այլ Տաճ
կաստանը հինգուրդի բարեփոխողում համար
«Մաթէն»ը ուժիցին այլաբար մը սկսած է Սուլ
թանին եւ զղուելի Միւնիքին դէմ : Պրանսը
իր սեպտեմբեր 14ի թիւով հրատարակեց հե
յալապա ստանդորդող մը, «Ի Հայաստան» վեր
նագրով, որ կը նկարագրէ թրքահայաստանի
արդի հաւաքը կացութիւնը եւ պարտք կը դը
նէ երոպայական պետութեանց վրայ որ փո
թան հզօր միջամտութեամբ մը վերջ դնել այդ
կացութեան, այդ յօդուածը կ'աւարտի հետեւ
եւով տողերով .

«Ամէն ոք գիտէ թէ վայրկեանը հանդի
սաւոր է : Հանդիսաւոր է այդ զգալի ժո
ղովրդին համար (Հայոց) որ մահացու հա
րուածին կը սպասէ : Հանդիսաւոր է այն
րեւծմիւն եւ արջ մարդուն համար, որ երկ
րորդ անգամ ըլլալով պիտի ստանձնեն պա
տասխանատուութիւնը մարդկային խղճին
դէմ ուղղուած այսպիսի թշնամաւոր մը :

«Հանդիսաւոր է մահաւանդ Եւրոպայի հա
մար, քաղաքակիրթ բուսած պետութիւննե
րուն համար որոնք չեն կրնար ձեռքերնին
լուալ այդքան թափուած արեւն, որոնք ա
րէն իրենց համաձայնութեան անանկին
տալու ստեղծարանն ընծայեցին ստալին կո
տրածներուն տակնը, եւ որոնք այս պահու
զեւ միջոց ունին ձեռքերնին՝ այդ հանելի
դէպքերուն կրկնումն արգիլելու եւ Հա
յաստանին շնորհելու հանդուրժելի կացու
թիւն մը, թուրքերն պահպանութիւնը եւ
բաշխաւորելով եւ աշխարհի խաղաղութիւ
նը պահպանելով հանդիման :

«Պետք է յուսալ որ զեւանդիտութիւնը
պիտի զետաշ սրբազան գործի մը զինքը
կարող ցոյց տալ եւ թէ պիտի ըմբռնէ որ
այսպիսի վայրկեաններէ ձեկմանքին կարճ
ու խուսափուկ են եւ անգամ մըն ալ չեն
հանդիպիր » :

Հայաստանի կացութիւնը, ջարդերուն վեր
սկսուելու, Սասունի պաշարումը, որ կը զուգա
կիպին այս ամիսուն հետ, անհնար է որ ֆրան
սական կառավարութիւնն ուշադուրթութիւնը
չգրաւեն՝ այժմ աւելի սուր կերպով քան եր
բեք : Եւ արդէն կարգ մը կարեւոր ֆրանսացի
հայասէրներ, — գլխաւորապէս ֆրանքո-հայ
կական ջովթիթի անգամները, — իրենց պարտք
համարեցին ֆրանսական կառավարութեան
յայտնել թէ անհրաժեշտ կը նկատեն որ ֆրան
քո-թուրք անանամայնութիւնն ընդլայնուի
եւ Փրանսա պահանջէ Սուլթանէն, ոչ միայն
քանի մը միլիոնի խնդրոյն լուծումը, այլ եւ
լուծումը հայկական խնդրոյն, կամ գոնէ բա

ցարձակ դադարումը քարդերուն եւ սխտեմա կան հայաժանգներուն :

Պ. Տընիս Գոչէն, անդամ Ֆրանքօ-հայկական ընկերութեան, որոշած է խորհրդարանին բաց-մանը հարցադրուած մը ուղղել՝ Հայոց արդի կացութեանը վրայ :

Կը կարծուի թէ Զարն եւ իր կառավարու-թիւնը տարակարծիք պիտի չլլայ իրենց զաշ-նակցին հետ՝ այսպիսի գործունէութիւն մը ձեռնարկելու համար :

Վայրկեանը պատեն է քան երբեք որպէս զի Յրանք եւ Ռուսիա յիշեն թէ իրենք այն եր-կու երկիրներն են եղած որ Արեւելիք քրիս-տոնէից պաշտպանութեան զերն ստանձնած են քանիս ալ անցկան մէջ : Մանկունիա տակնու-վրայ, Հայաստան արիւնջուա՝ օգնութեան կը ուղակեն : Երանի՝ թէ միաժող երազ մը անու-ցած չլլայ ինք՝ յուսալով որ Գոմարիէնի ֆրան-քօ-ոռու տեսակցութիւնը արեւելեան խնդրոյն արգար ու հիմնական լուծման առաջնորդող դէպք մը կ'ընայ ըլլալ :

Ա. Զ.

Յ. Գ. «Քառն» իր սեպու Վի թիւովը հրատա-րակել հետեւեալ կարեւոր լուրը .

«Վ. Տեղբայն այսօր ընդունեցու Գ. Բիէր Գիյաթը, խմբագրական Երօ Արմենիայի, որ իրեն յանձնել էր ապագոյն բարեփոխող-մանց ծրագիր մը թրքական Հայաստանի նահանգներուն համար, խմբագրական Թրօ-քանիս կուսակցութեան կողմէ, եւ մասնաւ-ւորապէս անոր ուշադրութիւնը հրաւիրեց հայկական նահանգներու վիճակին, Զէյ-թունի, Սասունի, Մուշի եւ Ժարպէլիքի մէջ ժողովուրդի վարկերու հաւաստարու-թեան վրայ, եւ Հայոց կողմէ արեւելից վրէժխնդրութեան ձեռնարկներու վաւերին եթէ անոնց կացութիւնը դարմանելու հոգ չտարուի :»

Նս վերջին ծայր ուրախ եմ որ Դրօշակեան կուսակցութեան լուրձնաւ ըլլալ արդի կացու-թեան բարեպատեն հանդամանքն եւ զազախարն ունեցած ըլլալ Ֆրանսայի հայապահտու աջակցութեամբ Պ. Տեղբայնէն զինելու՝ որ-պէս զի Յրանք՝ Ֆրանքօ-թուրք գծաւորներէն օգտուելով թրքական Հայաստանի բարեփո-ղելու նախաձեռնութիւնը ստանձնել, Միւսեանի ատեն կ'իմանամ որ Պ. Համբարձում Առաքել-եան որ անցեալ տարի Բաքիք խաղաղու-թեան համաժողովին ներկայացուց յիշատա-կագիր մը թրքական Հայաստանի կացութեան վրայ, կ'աւանդի Համաժողովին գաղտնի է այս պահուս ներկայացանքը զարձակ մանրամասն յիշատակագիր մը թրքական Հայաստանի ա-րիւնտաղ արդի անախի դէպքերուն մասին : Այդ յիշատակագիրը, Ֆրանսիայի լեզուով, և ստորագրած է ՎՅ էջէրաղիեան զբողջիւր ձեռով : Համաժողովը միմ համակրութեամբ ընդու-նած է այդ յիշատակագիրը եւ հետեւեալ որու չպղտութիւնը վճռած է . «Աւագարի» Պերիքին

դաշնագիրն ստորագրող եւրոպական պետու-թիւններուն խնդրագիր մը, որպէս զի պաշտօնական դիմապանխորհուրդ մը գումա-րեն լուծելու համար հայկական հարցը, դու-րագրելով 1895 թ. մայիսի բարեփոխող մեքու-ծագիրը, զոր խմբագրած են անգլիական, ֆրան-սական եւ ռուսական կառավարութիւններն, որ ընդունուած է նոյն իսկ Մուլթանի կողմէն :» Կ'աւանդի համաժողովը ստացեր է հեռագիր մը որ կը հաղորդէ թէ՝ «Միացեալ Նահանգներու խաղաղութեան ընկերութիւնները ուղերձ մը սկսած են ստորագրել տալ ամերիկեան ժողու-վրդին, ուղղուած Միացեալ Նահանգներու նա-խագահին : Երպէս զի ան միջնորդէ եւրոպա-կան պետութիւնաց ժող, Դիմապանտողովը մը գումարելու համար՝ հայկական հարցը լուծե-լու նպատակով, նմանապէս Պ. Յրեաթիք Բու-սի, խաղաղութեան զազախարին ալեւոր եւ բազմաբղիւն ախոյեանը Գոմարիէնը ու դարկած է նորոնայի խաղաղասերական ընկե-րութեանց կողմէն :» Երբեք մը, խնդրելով Զա-րէն եւ Պ. Լուպէն որ խաղաղութիւնը տես-կան եւ աշխիւ հիմերու վրայ դնելու համար՝ ջնադիր ըլլալն լուծիլ գտար տառապող ժո-ղովուրդներուն, որոնց կարգին մէջ առաջին տեղը կը ընէի հայ Ժողովուրդը :

Իսկ վերջին պահուս կ'իմանամ որ վերա-կազմալ Հնչակեան կուսակցութիւնը նոյն մը զրկած է Գոմարիէնի, Պ. Լուպէնի եւ Զարին ուղղեալ, հրաւիրելով Ֆրանսական եւ ռուսական կառավարութեանց ուշադրու-թեանը Հայաստանի արդի կացութեան վրայ, և առաջարկելով որ այդ երկու կառավարու-թիւնները նախաձեռնութիւնն ունենան աղ-ղեցիկ գործունէութեան մը՝ հայկական խըն-դիրը արմատապէս լուծելու համար : Ինծի կը հաղորդին թէ Յրանքայի կարեւոր անձնու-րութիւններ իրենց աջակցութիւնը խոստացած են որպէսզի այդ ձեռքը նկատուողութեան առնուի :

Այս բոլոր զինուկները, ժողովրդի մէջ կողմէ որ անաւոր մարտիրոսութեան մը խորէն, խորտաբար եւ անվատարաբ իր իրաւունքը կը յամարի պահանջել եւրոպայէն, չեն կրնար ապարդիւն մնալ, Ուշ կամ կանուս անոնք ի-րենց պտուղը պիտի տան :

Զ.

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆ ՈՒ ՅԻՐԱՆԻՍԱԿԱՆ ՄԱ-ՍՈՒԼԷ . «Աւ Հիպերթէ» լրագիրը հրատա-րակած է իր ՀՆ սեպու. թուով ծանօթ Ֆրանսայի հայասէր Պ. Տընիս Գոչէնի հետեւեալ նամակը :

«Պարոն անօրէն «Աւ Հիպերթէ» լրագիր . «Հանձնարք ծանուցանել հարցադրուած մը զոր պիտի քնն մեր Արեւելիք կրօնական հաստա-տութեանց մասին : Պիտի իտիմ նաեւ, եւ շե-նորոնայարդ պիտի ըլլամ ձեզի եթէ զայս ալ ծանուցանել, Հայոց արդի կացութեանը եւ այն դէպքերու մասին որ տեղի ունեցած են Սա-սունի, Մուշի մէջ, այսինքն այն տեղուանքը ուր վեց տարի առաջ սկսած Հայաստանի կու-

տորանները կը փութան ըսել թէ անցած տարի, նմանօրինակ սնկերներու կրկնումն փաստեցին առաջին անգամն առաջնակալարմար ու կորովի միջոցներով (*): պետք չմոռանալ զայդ յիշել, երբ Սորբորարանին վերաբացմանը հարցապնդումս ուղղեմ Արտաքին Գործոց նախարարին:

«Բայց մեր Պոլսոյ զեպական պէտք է մտադրեն որ ղէպները պիտի ընդլայնեն ֆրանքո-թուրք համաձայնութեան այն հոդը զոր ինք ըսէ: քնց, — այսինքն զորոք ինչպիսիքու հոդը:

«Անշուշտ, պէտք է որ նախանձախնդիր ըլլանք մեր աղաղակներուս իրաւունքները պաշտպանելու. եւ անհրաժեշտ էր Սուլթանէն պահանջել նոյն իսկ իր դատարաններուն արեւակած վեճիկներուն զոգնագրութիւնը: Բայց իրջապէս, եթէ մեր հաստատութիւնները վրասնագի մէջ մնան, եթէ մեր քրիստոնեայ պաշտպանեալները չարունակուին Քիւրտեթէն վարդուի, փրանսայի հանրային կարծիքը պիտի չբաւականանայ Պ. Պ. Լորանտոյին եւ Քուպրինիին տրուած դոճադումովը: Եւ Սուլթանը, եթէ զեն, նոյն իսկ չառն սուղ զնով, Պոլսոյ քաղաքները, ատով մեզի հետ իր բոլոր հաշիւը կարգադրած պիտի չլլայ»: Եթէ նորէն զանգեք հայ արիւնով ողողէ:

«Թեւեւ Մուշի եւ Սասունի խռովութիւնն անոր հուսալ կարեւոր են քան ինչ որ կը կարծենք: մաղաղութի է որ այդպէս ըլլար: Բայց 1893ին, 1893ին չարագործայ յիշատակները պէտք է որ եւրոպական կառավարութիւնները միշտ ուշադիր ըլլալու:»

Փրանքո-ոտս նիդակակցութեան մասին չափական յօդուք մը մէջ, Պ. Էրենթէ լալին, բացատրելով այն մօտ զեր զոր ան պիտի կատարէ երբ երկու կառավարութիւնները դիտանաւ փոխադարձ զոհողութիւններ, ընկէ երկու երկրներու շահերուն հաւասար պաշտպանման համար, կը յիշէ թէ անցեալին մէջ եղած են զոքազոք պարագաներ ուր Փրանսա այդ նիդակակցութեան հետեւանով, ստիպուեցաւ շատ մեծ զոհողութիւններ ընել. այդ պարագաներուն ղլխաւորն, ըստ Պ. լալիսի հայկական ինչպիսիքն է:

«Այս «Հանդէս»ին մէջ մենք արդէն յայտնած ենք կը զրէ Պ. լալիս, թէ զոհողութեան բաւժինը շատ մեծ եղաւ Փրանսայի համար՝ Արեւելիքի տխուր ղէպներուն մէջ, Հայաստանի վարչերուն հետեւանով բացառած տաքնապին տաքներ, Այդ հրաժարումը իր ամենին ազնիւ աւանդութիւններէն, որոնք քրիստոնեայ Փրանսայինն էին որքան յեղափոխական ժըրաւանայինը, եւ մեր շահերուն այս լքումը, շատ ծանր յանցանք մը թուեցաւ մեզի: Կրկին

հանդակաւարութիւնը՝ հանդէպ Հայերը ջարդող Սուլթանին եւ հանդէպ Ռուսիոյ, որու կառավարութիւնը այն միջոցին կը թուէր անաւարբեր աչքով նկատել կառորանները, այնքան արթննալի է որ մարդ պարտուորէ զայն բացատրելու համար թաղանթ մտածում մը եւն. թաղրել: Այն պահուն ուր ֆրանքո-ոտս նիդակակցութիւնը երեւան հանուեցաւ, կարծես թէ աշխարհս վեր վերցնելու կարող լծած մը համարեցին զայն: Մեծ երազը փարսեցաւ, աւա՛ղ: Վտանգաւոր էր, կամ զոհն տարածամ, այդ համաձայնութեան սղընդալն ու իրական իմաստն այդպէս ընդլայնելը: Ատով ուրիշ բան չհանցեցաւ բայց եթէ թողուի որ լայնեայ Հայաստանի արեւնոտ արատը, ի միտս մեր պատուոյն եւ մեր շահերուն:»

Այն միջոցին ուր ջարդերը վերականգնելու Հայաստանի մէջ եւ երբ ջարդը փրանսա կուգայ, Պ. լալիսն այս տողերը մեծապէս նշանակալից են եւ առանց պաղցեցութեան չեն կրնար մնալ: — Եւ Պ. լալիսն իր յօդուքը կ'աւարտէ արդէն յոյս յայտնելով որ ֆրանքո-ոտս նիդակակցութիւնը հետզհետէ պիտի ձյութի առնել այնպիսի ընթացք մը ուր երկու կողման շահերն իրարու հետ պիտի կարենան համաձայնիլ փոխադարձ զոհողութիւններով ամէն ինչդիրեւրու մէջ:

ՍՈՒԼԹԱՆԸ ՎՐԴՈՎԱԾ. — Պ. Տելքաւէ որոշած է զորոք ի նպաստ Հայոց:

Այդ մասին արդէն տեսակցութիւն մը ունեցած է Ռուսիոյ արտաքին գործոց նախարար Լաւոտով Կոմսին հետ: Եւ ամենատույզ աղբիւրէ կ'հաղորդեն թէ Պոլսոյ ոտակական ղեապան Պ. Ջենովիսիք սազ տեսակցութեան հետեւանով որոշուած է Բարիկ կանոնիլ:

Ա. «Թայգ»ը իր 16 սեպտեմբերի թիւին մէջ կը հրատարակէ հետեւեալ հետադիրը:

«Պոլսին 16 սեպտեմբեր. — Նախարարական ջըքաբերական մը վը գեկուցանէ վայրիներուն թէ Սուլթանը կը փափաքէ որ բարեկարգութիւնն ու անդողութիւնը տիրեն ամէն կողմ Սահման պետութեան մէջ եւ ապահովութիւնն ու արգարութիւն վայրեն բոլոր ցեղերը եւ բոլոր կրօնքները: ամէն անկարգութիւն պէտք է խնդրուի հանրային ուժին չընորհի:» առանց բնակիչներու օգնութեան ղլման: Մշտական ամբարշտութիւն մը կը հրամայուի, քնակիչներուն միջեւ զոքոհութեան կամ կոխիլ չարծառիթներու առաջին անգամը:»

«Մուշի եւ Էրզրումի գաւառներուն մէջ վերջերս պատահած ղէպներն են որ: այս չըբարեկարգիկն ուղարկման զորոքն են եղած: Սուլթանը մեծապէս կը վախնայ որ իրեն հակառակ եւրոպական համաձայնութիւն մը կը կարգուի:»

(*) Պ. Տընիս Գոչնէ կ'ակնարկէ Մերսին զրկուած ֆրանսական նաւատորմին